

Arkadiusz Sadowski, Wojciech Antczak

Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu

WPLYW DOPLAT BEZPOŚREDNICH NA SYTUACJĘ EKONOMICZNĄ GOSPODARSTW W OCENIE ICH KIEROWNIKÓW

INFLUENCE OF DIRECT PAYMENTS ON THE ECONOMIC SITUATION OF FARMS IN OPINION OF THEIR MANAGERS

Słowa kluczowe: dopłaty bezpośrednie, opinie rolników, Wspólna Polityka Rolna

Key words: direct payments, farmers' opinions, Common Agricultural Policy

Abstrakt. Dokonano oceny deklarowanego przez rolników wpływu dopłat bezpośrednich na poprawę sytuacji ich gospodarstw. Przeprowadzono badania ankietowe, a analizowane gospodarstwa podzielono według wysokości otrzymanych dopłat. Stwierdzono, że najmniejszy udział osób deklarujących pozytywne oddziaływanie tego mechanizmu znajduje się wśród kierujących najmniejszymi gospodarstwami, w których kwota wsparcia jest zbyt mała, aby mogła znacząco wpłynąć na poprawę kondycji gospodarstwa lub stanu materialnego rodziny. Najmniejszy odsetek rolników deklarujących brak pozytywnego wpływu dopłat zanotowano wśród największych powierzchniowo podmiotów otrzymujących najwyższe wsparcie.

Wstęp

Pomimo relatywnie krótkiego okresu stosowania, dopłaty bezpośrednie odrywają ważną rolę, zarówno w funkcjonowaniu korzystających z nich gospodarstw, jak i sektora rolnego [Czubak i in. 2011ab, Zegar 2008]. Uczestnictwo rolników w systemie dopłat bezpośrednich ma charakter dobrowolny, dlatego aby mechanizm ten był wykorzystywany przez producentów, musi być przez nich pozytywnie oceniany. Wziąwszy pod uwagę, że wiele instrumentów polityki rolnej stosowanych w poprzednich dekadach miało charakter represji w stosunku do rolników (można wspomnieć np. stosowany przez dłuższy okres w PRL system dostaw obowiązkowych i brak ustawowej gwarancji własności ziemi), można było przypuszczać, że przynajmniej na początkowym etapie, pewna część rolników odnosić się będzie nieufnie także do narzędzi Wspólnej Polityki Rolnej UE, czemu dodatkowo sprzyja ogólna niechęć rolników do instytucji państwowych [Mularska-Kucharek 2010]. W pewnym zakresie zjawisko to wystąpiło w 2004 roku, gdy niektórzy uprawnieni rolnicy zrezygnowali z ubiegania się o dopłaty, a wnioski złożyli dopiero w 2005 roku, co spowodowało wzrost liczby beneficjentów o około 50 tys. [ARiMR... 2007]. Obecnie zdecydowana większość rolników, którzy spełniają odpowiednie warunki (głównie dotyczące utrzymywania gruntów w dobrej kulturze) korzysta z tej formy pomocy [ARiMR... 2011, Polska wieś... 2009], na co wpływ ma zarówno relatywna łatwość pozyskania [Czubak, Sadowski 2011], jak i to, że stanowią one ważne uzupełnienie dochodów oraz źródło środków finansowych, które mogą być (inaczej niż w przypadku wsparcia w ramach II filaru WPR) wykorzystane zarówno na cele gospodarstwa rolnego, jak i rodziny. Pomimo powszechności stosowania tego mechanizmu, nadal ważne pozostaje pytanie o rzeczywisty i deklarowany przez rolników wpływ dopłat na sytuację ich gospodarstw, gdyż ma to duże znaczenie w ocenie stanu rolnictwa, jak również pośrednio stosunku producentów do polityki rolnej oraz instytucji administrujących poszczególnymi jej mechanizmami.

Material i metodyka badań

Badania przeprowadzono na populacji 295 indywidualnych gospodarstw rolnych, które w latach 2004-2010 korzystały z dopłat bezpośrednich oraz wybranych działań w ramach II filaru WPR. Celem takiego podejścia było zbadanie opinii na temat oddziaływania najważniejszego instrumentu WPR wśród rolników, szczególnie aktywnych w dziedzinie pozyskiwania funduszy z UE.

Podstawą dokonanych analiz był wywiad z kierownikiem gospodarstwa, przeprowadzony poprzez ujednolicony formularz ankiety, zawierający m.in. podstawowe charakterystyki badanych podmiotów i uwzględniający zagadnienia dotyczące wielkości przyznanego wsparcia bezpośredniego, jak również opinii ankietowanych rolników o wpływie tego instrumentu na zmiany sytuacji ich gospodarstw. Analizowane podmioty zostały podzielone na 4 równoliczne grupy, w których kryterium wyodrębnienia była średnia wielkość płatności otrzymanych w latach 2004-2010 roku (tab. 1).

Celem przeprowadzonych badań było określenie zróżnicowania deklarowanej przez rolników oceny wpływu dopłat bezpośrednich na sytuację ekonomiczną gospodarstw w zależności od wielkości użytkowanego wsparcia.

Tabela 1. Kryterium podziału badanych gospodarstw
Table 1. The average direct payments by the size and number of surveyed farms

Wyszczególnienie/Specification	Gospodarstwa/Farms			
	male/ small	średnio male/ mid-small	średnio duże/ mid-large	duże/ large
Średnia wielkość dopłat bezpośrednich z lat 2004-2010 [zł]/ Average of the direct payments in years 2004-2010 [PLN]	1749	7609	19 158	98 804
Liczebność/The number of farms	74	73	74	74

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiet (n=295)
Source: own study based on survey results (n=295)

Tabela 2. Charakterystyka badanych gospodarstw rolnych (średnie wartości dla poszczególnych grup)
Table 2. Characteristics of the surveyed farms (average for all groups)

Wyszczególnienie/Specification	Gospodarstwa/Farms			
	male/ small	średnio male/ mid-small	średnio duże/ mid-large	duże/ large
Powierzchnia UR [ha/gosp.]/Utilised agricultural area [ha/farm]	6,8	14,1	30,3	157,1
Liczba osób pełnozatrudnionych [AWU/gosp.]*/ Employed full time per farm [AWU/farm]	1,2	1,53	1,67	1,8
Liczba osób pełnozatrudnionych [AWU*/100 ha UR]/ Employed full time per 100 ha [AWU/100 ha UAA]	18,4	10,8	5,6	1,2
Średni wiek kierownika gospodarstwa [lata]/ Mager's average age [years]	46	44	44	45

*określono zgodnie z metodyką FADN, że jest to osoba, która przepracowała 2200 godzin w ciągu roku. Wyliczenia przeprowadzone zostały na podstawie deklarowanej przez rolników liczby przepracowanych dni oraz godzin w ciągu dnia/defined, according the FADN methodology, as a person working 2200 hours during the year. Calculations based on farmers' declaration, number of worked days and hours per day

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiet (n=295)
Source: own study based on survey results (n=295)

Wyniki

Ze względu na to, że głównym kryterium stosowania dopłat w Polsce jest powierzchnia, w analizowanych grupach występowały znaczne różnice w użytkowanym areale. W gospodarstwach od małych do średnio dużych powierzchnia wzrosła niemal 2-krotnie względem poprzedniej grupy (tab. 2). Specyficzną kategorię stanowiły duże gospodarstwa, w których różnica w stosunku do grupy średnio dużych była niemal 5-krotna. W badanych podmiotach liczba osób pełnozatrudnionych była stosunkowo wyrównana, co wynikało z ich rodzinnego charakteru, determinującego wykorzystanie głównie własnej siły roboczej. Przy zróżnicowanej powierzchni, przekładało się to na odmienną liczbę osób pełnozatrudnionych w przeliczeniu na 100 ha UR. We wszystkich grupach dominowali kierownicy w przedziale wiekowym od 44 do 46 lat, a więc badane podmioty prowadzone były przez osoby relatywnie młode, mające już jednak doświadczenie w kierowaniu gospodarstwem.

Zróżnicowanie wielkości sprzedaży (tab. 3) jest bezpośrednim skutkiem posiadania rosnącego w kolejnych grupach potencjału produkcyjnego, którego najważniejszym elementem w rolnictwie jest ziemia. Odmienna wartość sprzedaży na 1 ha UR odzwierciedla z kolei różny poziom intensywności produkcji, a udział produkcji zwierzęcej jej organizację. Małe gospodarstwa charakteryzują się największą intensywnością produkcji, co może wynikać z posiadania znacznych w stosunku do powierzchni zasobów siły roboczej. Z drugiej strony udział produkcji zwierzęcej w sprzedaży jest w tej grupie jednym z niższych, co może być z kolei skutkiem braku wystarczającej powierzchni paszowej, wynikającej z zarówno z samej niewielkiej powierzchni, jak również z konkurencji ze strony intensywnej produkcji roślinnej. Poza tym skala wytwarzania w małych gospodarstwach może skłaniać do pozyskiwania dodatkowych źródeł dochodów poza gospodarstwem, stąd pomimo posiadania relatywnie dużych zasobów pracy, dobowa dyspozycyjność poszczególnych osób może być niewystarczająca w stosunku do potrzeb związanych z obsługą stada. Najmniejsza intensywność produkcji oraz najniższy udział produkcji zwierzęcej w grupie dużych podmiotów wynika z efektu skali, gdyż sama ekstensywnie prowadzona produkcja roślinna jest

wystarczająca do utrzymania gospodarstwa i rodziny. Poza tym po uwzględnieniu dużego arealu tych gospodarstw nie mają one wystarczających zasobów własnej siły roboczej do prowadzenia produkcji zwierzęcej, a zatrudnianie pracowników najemnych jest nieuzasadnione, szczególnie zważywszy na brak ekonomicznego przymusu intensyfikowania organizacji produkcji. Znacząca rola produkcji zwierzęcej występuje zaś w grupach gospodarstw średnio małych i średnio dużych. Jej ekonomiczny sens zasadza się na uszlachetnianiu produktów roślinnych i wynikającym z tego tworzeniu wartości dodanej [Poczysta i in. 2009]. Dlatego w pośrednich grupach posiadany potencjał produkcyjny pozwala na utrzymanie rodziny, jednak w przypadku dokonania przetworzenia produktów roślinnych w zwierzęce, co przekłada się na relatywnie wysoką intensywność produkcji. Procesowi temu sprzyja dodatkowo posiadanie wystarczających zasobów siły roboczej.

Tabela 3. Wielkość sprzedaży w badanych gospodarstwach (średnie wartości dla poszczególnych grup)
Table 3. The value of sales in surveyed farms (average for all groups)

Sprzedaż/Sales	Gospodarstwa/Farm size								
	male/small		średnio małe/ middle small		średnio duże/ middle big		duże/big		
	zł/gosp./ PLN/farm	%	zł/gosp./ PLN/farm	%	zł/gosp./ PLN/farm	%	zł/gosp./ PLN/farm	%	
Produkcji zwierzęcej/Animal production	17 891	33	62 737	69	97 829	65	103 285	22	
Produkcji roślinnej/Plant production	36 284	67	28 051	31	53 265	35	361 539	78	
Razem/ Total	zł	54 175	100	90 788	100	151 094	100	464 824	100
	zł/ha UR/PLN/ha UAA	7967	x	6439	x	4978	x	2959	x

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiet (n=295)

Source: own study based on survey results (n=295)

Tabela 4. Opinie kierowników badanych gospodarstw na temat poprawy sytuacji gospodarstwa po wprowadzeniu dopłat bezpośrednich [%]

Table 4. Opinions of surveyed managers regarding the improvement of the farm situation after the introduction of direct payments [%]

Gospodarstwa/ Farms	Deklarowana poprawa sytuacji gospodarstwa/Declared improvement in farm situation				
	zdecydowanie tak/ definitely yes	raczej tak/ rather yes	trudno powiedzieć/ hard to say	raczej nie/ rather not	zdecydowanie nie/ definitely not
Małe/Small	19	35	30	12	4
Średnio małe/ Mid-small	41	41	11	3	4
Średnio duże/ Mid-large	35	45	12	5	3
Duże/Large	65	15	16	3	1

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiet (n=295)

Source: own study based on survey results (n=295)

Wpływ dopłat na sytuację gospodarstw można rozpatrywać z kilku punktów widzenia. Po pierwsze, stanowią one dodatkowe środki finansowe, w każdym przypadku pozytywnie wpływające na wielkość dochodów i dostępnej gotówki operacyjnej. Z drugiej jednak strony, po przystąpieniu Polski do UE i objęciu rolnictwa narzędziami WPR, daje się zauważyć znaczący wzrost cen podstawowych środków produkcji, w tym głównie nawozów, co jest wprawdzie pośrednim, ale z punktu widzenia rolników negatywnym i zauważalnym efektem stosowania dopłat [Urban 2010].

Większość ankietowanych pozytywnie oceniło oddziaływanie dopłat na sytuację ekonomiczną ich gospodarstw. Najmniejszy udział osób deklarujących dodatni wpływ płatności (odpowiedzi „zdecydowanie tak” i „raczej tak”) odnotowano w grupie małych gospodarstw, lecz i tak była to ponad połowa respondentów. Największy był tam zaś odsetek osób niepotrafiących jednoznacznie określić kierunku oddziaływania tego instrumentu (odpowiedź „trudno powiedzieć”). Przyczyn tego zjawiska należy upatrywać zarówno w potencjale produkcyjnym tego typu gospodarstw, jak i w wynikających z niego wartości dopłat bezpośrednich. Średnia kwota płatności przypadająca na jeden podmiot z grupy małych gospodarstw, wynosząca 1749 zł (tab. 1), oznacza w przeliczeniu na miesiąc i osobę pełnozatrudnioną wsparcie wynoszące 96 zł, co jest wartością na tyle niewielką, że nie jest w stanie realnie wpłynąć na poprawę warunków funkcjonowania gospodarstwa. Teza ta potwierdza wcześniejsze badania [Sadowski

i in. 2006]. Poza tym, gospodarowanie na relatywnie niewielkiej powierzchni może skłaniać ich użytkowników do szukania dodatkowych, pozarolniczych źródeł zarobkowania, dlatego tym bardziej kwota płatności odgrywa niewielką rolę w finansach rodziny i gospodarstwa. Dlatego tak wielu kierowników małych gospodarstw, ziąwszy pod uwagę niezauważalność efektów dopłat, nie potrafiło jednoznacznie określić skutków ich stosowania. W pozostałych grupach odsetek osób deklarujących pozytywny wpływ dopłat jest wyrównany i wynosi około 80%. Wynika to głównie z samej kwoty płatności, wynoszącej w przeliczeniu na miesiąc i osobę pełnozatrudnioną od 414 zł w średnio małych gospodarstwach do niemal 5,5 tys. zł w dużych. Średnio małe i średnio duże gospodarstwa charakteryzowały się ponadto w porównaniu do podmiotów dużych niemal dwukrotnie wyższym odsetkiem osób deklarujących brak pozytywnego wpływu dopłat. Przyczyna tego może tkwić w większej intensywności produkcji (wysoki udział produkcji zwierzęcej i relatywnie duża, w porównaniu z grupą największych podmiotów, wartość sprzedaży na 1 ha), co wiąże się z koniecznością stosowania środków produkcji pochodzących spoza gospodarstwa, których ceny, jak zostało to wcześniej wspomniane, wzrosły po wprowadzeniu w Polsce systemu dopłat bezpośrednich. Stąd dla niektórych gospodarstw pozytywne skutki otrzymywania dodatkowych płatności mogły zostać realnie – ekonomicznie lub tylko w sferze mentalnej zniwelowane przez wzrost kosztów produkcji. Takie same przesłanki mogły kierować tymi kierownikami dużych gospodarstw, którzy nie potrafili jednoznacznie określić wpływu dopłat na ich sytuację.

Wnioski

Dopłaty bezpośrednie stanowią dodatkowe środki transferowane do gospodarstw i zwiększające tym samym ich dochody. Dlatego kierownicy większości badanych podmiotów zadeklarowali pozytywny wpływ tego mechanizmu WPR na ich sytuację. Ocena skutków płatności zależała przede wszystkim od wielkości potencjału produkcyjnego gospodarstwa i wynikającej z niego kwoty dopłat, jak również z intensywności produkcji, gdzie wraz z jej wzrostem zauważalny mógł być pośredni skutek wprowadzenia tego instrumentu, jakim był wzrost cen na środki produkcji. Z tego względu wpływ systemu dopłat na sytuację gospodarstw najbardziej krytycznie oceniony został przez prowadzących małe podmioty, w których kwota płatności była niewielka. Największy pozytywny wpływ zauważyli natomiast kierujący największymi gospodarstwami, gdzie wartość wsparcia była duża, a ze względu na prowadzenie produkcji w sposób ekstensywny, najmniej odczuwany był wpływ wzrostu cen na środki produkcji. Pośrednim skutkiem pozytywnej oceny płatności bezpośrednich może być zwiększenie poziomu zaufania społeczności rolniczej do instytucji państwowych oraz instrumentów polityki rolnej.

Literatura

- ARiMR – trzy lata po akcesji. 2007: Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa. Warszawa.
- Czubak W., Sadowski A.** 2011: Dostępność informacji oraz czynniki utrudniające ubieganie się o dopłaty bezpośrednie. *Więś i Rolnictwo*, 3(152), 138-155.
- Czubak W., Poczta W., Sadowski A.** 2011a: Wpływ proponowanej reformy systemu dopłat bezpośrednich po 2013 roku na sytuację polskiego rolnictwa. *Więś i Rolnictwo*, 4(153), 61-82.
- Czubak W., Poczta W., Sadowski A.** 2011b: Wpływ reformy systemu dopłat bezpośrednich na dochody polskich gospodarstw rolnych z pola obserwacji FADN. Program Wieloletni 2011-2014, *Raport* nr 20. Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowego Instytutu Badawczego. IERiGŻ-PIB, Warszawa, 60-79.
- Mularska-Kucharek M.** 2010: Kultura zaufania czy nieufności? O społecznym zaufaniu mieszkańców lokalnych społeczności. *Więś i Rolnictwo*, 2(147), 65-81.
- Poczta W., Sadowski A., Średzińska J.** 2009: Techniczna i ekonomiczna analiza wybranych działalności produkcyjnych (kalkulacja kosztów i opłacalności wybranych produktów). Wpływ zmian we Wspólnej Polityce Rolnej na nadwyżki ekonomiczne gospodarstw towarowych w Polsce w perspektywie 2014 roku. Wyd. SGGW, Warszawa, 100-138.
- Polska wieś i rolnictwo 2009. 2009: Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Na podstawie wyników badania zrealizowanego przez PBS DGA Sp. z o.o., Warszawa, 71.
- Sadowski A., Jankowiak J., Bieńkowski J.** 2006: Zróżnicowanie powiązań z rynkiem gospodarstw rolnych w Wielkopolsce. *Rocz. Nauk. SERIA*, t. VIII, z. 1, 172-176.
- Sprawozdanie z działalności Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa za rok 2010. 2011: Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, Warszawa.
- Urban R.** 2010: Polski sektor żywnościowy w pierwszych latach członkostwa. Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania rozwoju polskiej gospodarki żywnościowej po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej (Synteza). Raport nr 184 Programu Wieloletniego 2005-2009 Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowego Instytutu Badawczego. IERiGŻ-PIB, Warszawa, 68-82.
- Zegar J.S.** 2008: Dochody w rolnictwie w okresie transformacji i integracji europejskiej. IERiGŻ-PIB, Warszawa, 135. [www.fadn.pl].

Summary

The paper investigates the farmers' assessment of the impact of the direct payment on the situation of their farms. A survey was implemented and the surveyed farms were divided into groups according to the amount of received direct support.

In the group of the smallest farms, the percentage of farm managers declared the positive effect of the mechanism was the lowest. The amount of support was too small to significantly improve the condition of the farm or family farm status. The smallest percentage of farmers not declaring a positive impact of aid was found among the largest entities, receiving, at the same time, the biggest support.

Adres do korespondencji:

dr Arkadiusz Sadowski
Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu
Katedra Ekonomii i Polityki Gospodarczej w Agrobiznesie
ul. Wojska Polskiego 28
60-637 Poznań
tel: (61) 848 70 52
e-mail: sadowski@up.poznan.pl